

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ТА ГРАМАТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ АНГЛІЙСЬКОГО ДІЄСЛОВА

Стаття присвячена дослідженню міжрівневих відносин у мові. За допомогою спеціальних статистичних методів було встановлено залежність між семантикою дієслова та його частотою вживання у певній моделі граматичної сполучуваності. Ключові слова: семантика дієслова, лексико-семантична група дієслів, ядерна модель граматичної сполучуваності, взаємозв'язок.

Характерною рисою сучасної лінгвістичної парадигми є комплексний та інтердисциплінарний характер дослідження мови як складного утворення, в якому тісно взаємодіють мовні одиниці різних рівнів. У наукових дослідженнях останніх років закріпилася думка, згідно з якою між одиницями різних рівнів мови існує взаємозв'язок та взаємозалежність, тобто реалізація в мові одиниць одного рівня перебуває в залежності від реалізації одиниць іншого рівня. Проблема взаємодії одиниць різних рівнів знайшла своє відображення у багатьох дослідженнях, у яких встановлено факт існування зв'язку фонетики і семантики; лексики і фразеології [1: 67-70; 2: 85-90]; лексики і граматики [3: 10-15; 4: 148-152; 5: 33-34; 6: 253]; лексики та синтаксису [7; 8; 9: 65-68; 10: 29-43]. Попри значну кількість досліджень ця проблема залишається актуальною, що пояснюється її складністю та багатоаспектністю, а також, пов'язаною з цим відсутністю на сьогоднішній день достатньо повного та систематизованого опису питань взаємодії категорій різних мовних рівнів у мовленні.

У цій статті ми ставимо перед собою мету встановити залежність між семантикою англійського дієслова та його частотою вживання у певній моделі граматичної сполучуваності у художніх творах жанру популярного політичного роману на матеріалі творів Т. Кленсі "Debt of Honor" (Т1) [11: 990] та Ф. Форсайта "Icon" (Т2) [12: 567].

Об'єктом дослідження є дієслова лексико-семантичних груп (ЛСГ) "Комунікація", "Розумова діяльність", "Поповнення недостатності "зсередини" та володіння суб'єктом", "Нейтральний вплив на неживий об'єкт", "Перетворюючий та ушкоджуючий вплив на неживий об'єкт", "Поповнення недостатності "ззовні" та "Перешкода". Відправною точкою у встановленні набору ядерних моделей граматичної сполучуваності дієслів досліджуваних ЛСГ є перелік ядерних моделей англійського дієслова, представлений у колективній праці "A Deskbook of Most Frequent English Collocations" [13: 11]. Усі моделі записані в термінах граматичних класів, де *N* – іменний компонент (іменник, займенник, числівник), *A* – прикметник, *D* – прислівник, *V* – інфінітив, *Ven* – дієприкметник минулого часу, *Ving* – інгвові форми, *cnj* – сполучник, *prp* – прийменник, *S* – підрядне речення.

Проведення статистичних розрахунків щодо кожної дієслівної ЛСГ для встановлення існування/неіснування залежності між семантикою дієслівної ЛСГ та її частотою вживання у певній моделі граматичної сполучуваності за допомогою критерію "хі-квадрат" (χ^2) на основі альтернативних таблиць дало можливість встановити позитивні статистично значущі зв'язки між окремими дієслівними ЛСГ та певними моделями граматичної сполучуваності дієслова. Оскільки критерій "хі-квадрат" дозволяє лише встановити наявність або відсутність зв'язку між ознаками, тому для встановлення ступеня зв'язку між ними нами також обраховувався коефіцієнт взаємної спряженості (Φ). Величина останнього може набувати значень від -1 до +1, тобто коефіцієнт показує не тільки ступінь взаємозв'язку ознак, але й "напрямок" їх спряженості [14: 82-83].

Після комплексу обчислень було встановлено, що найбільшу кількість статистично значимих зв'язків (4) між семантикою дієслівної ЛСГ та її частотою вживання у певній моделі граматичної сполучуваності дієслова виявлено у ЛСГ дієслів "Нейтрального впливу на неживий об'єкт" (**VprpN** ($\chi^2=43,53$, $\Phi=0,07$), **VNprpN** ($\chi^2=35,76$, $\Phi=0,06$), **VND** ($\chi^2=29,92$, $\Phi=0,06$), **VD** ($\chi^2=6,04$, $\Phi=0,03$) та ЛСГ дієслів "Поповнення недостатності "ззовні" (**VNN** ($\chi^2=280,87$, $\Phi=0,17$), **VNprpN** ($\chi^2=67,98$, $\Phi=0,09$), **VND** ($\chi^2=20,78$, $\Phi=0,05$), **VprpN** ($\chi^2=8,91$, $\Phi=0,03$).

По три статистично значимих зв'язки виявлено у лексико-семантичних групах дієслів "Комунікації" (**VS** ($\chi^2=586,88$, $\Phi=0,25$), **VNS** ($\chi^2=269,88$, $\Phi=0,17$), **VVing** ($\chi^2=62,87$, $\Phi=0,08$) і "Розумової діяльності" (**VS** ($\chi^2=671,72$, $\Phi=0,27$), **VD** ($\chi^2=64,88$, $\Phi=0,08$), **VV** ($\chi^2=55,19$, $\Phi=0,08$).

По два статистично значущих зв'язки зареєстровано у ЛСГ дієслів "Поповнення недостатності "зсередини", володіння суб'єктом" (**VN** ($\chi^2=697,83$, $\Phi=0,27$), **VND** ($\chi^2=7,2$, $\Phi=0,027$) та "Перетворюючого та ушкоджуючого впливу на неживий об'єкт" (**VN** ($\chi^2=172,06$, $\Phi=0,14$), **VNprpN** ($\chi^2=16,38$, $\Phi=0,04$).

У ЛСГ дієслів "Нейтральної дії на живий об'єкт" виявлено один такий зв'язок (**VN** ($\chi^2=11,96$, $\Phi=0,04$), а у ЛСГ дієслів "Перешкоди" таких зв'язків не виявлено взагалі.

Результати дослідження характеру зв'язків семантики дієслів досліджуваних лексико-семантичних груп із зазначеними моделями граматичної сполучуваності дієслова дозволили зробити висновок, що на цей зв'язок мають вплив такі фактори:

1) типовість моделі для дієслів всієї ЛСГ, тобто певна модель є характерною для переважної більшості дієслів спільної семантики (наприклад, моделі **VS** та **VNS** для дієслів ЛСГ "Комунікація");

2) конкретна сполучуваність декількох дієслів (наприклад, сполучуваність високочастотних дієслів *ask*, *observe*, *reply*, *say* ЛСГ "Комунікація" з інговими формами (**Ving**) у творі Т. Кленсі "Debt of Honor"; сполучу-

ванність дієслів *have*, *get* та *take* ЛСГ "Поповнення недостатності "зсередини", володіння суб'єктом" із іменним компонентом (N));

3) індивідуальна сполучуваність дієслова (наприклад, сполучуваність дієслова *give* ЛСГ "Поповнення недостатності "ззовні" із двома іменними компонентами (NN));

4) прагматичні фактори мови.

Вплив семантики дієслова на його вживання у певній моделі граматичної сполучуваності покажемо на прикладі дієслів лексико-семантичних груп "Комунікація" та "Розумова діяльність". Потрібно відзначити, що різні значення критерію χ^2 та коефіцієнта взаємної спряженості Φ показують різний ступінь зв'язків (сильніший або слабший) між окремими лексико-семантичними групами англійських дієслів та моделями граматичної сполучуваності.

У ЛСГ дієслів "Комунікації" позитивні статистично значимі зв'язки наявні з 3 моделями граматичної сполучуваності дієслів **V Ving**, **VNS**, **VS**. Найвищі показники χ^2 та коефіцієнта взаємної спряженості Φ виявлено у моделях **VS** ($\chi^2=586,88$, $\Phi=0,25$) та **VNS** ($\chi^2=269,88$, $\Phi=0,17$). Такий стан пояснюється тим, що ці моделі є типовими для дієслів досліджуваної лексико-семантичної групи, тобто вони є характерними для переважної більшості дієслів цієї семантики.

Дієслова ЛСГ "Комунікації" позначають акт передачі інформації, а сема інформативності передбачає адресата, якому передається ця інформація, та саму інформацію. Крім семантики, значну роль відіграє тут також і прагматика мови. У художньому творі дієслова комунікації переважним чином вживаються для введення мови персонажів або для введення непрямой мови. Ці фактори впливають на частоту сполучень дієслів комунікації із підрядними реченнями, а також сполучень з іменним компонентом у ролі прямого додатка, що позначає адресата мовлення, та підрядним реченням.

*"They're ours. We have a flash fire in CIC." Mutsu **announced** next. "They may be armed."* (T1, 419) – **VS**

*"Always," Andrea Price **confirmed**. "But I've never had to use it, never even took it out for an arrest. Just think of me as a fly on the wall," - she **said**.* (T1, 572) – **VS**

"Tell me, are we under surveillance?" (T2, 158) – **VNS**

*Macdonald **warned her what she was about to see was not pretty**, but he would be grateful for her advice.* (T2, 167) – **VNS**

Дієслова цієї ЛСГ виявили також статистично значимий зв'язок із моделлю **V Ving** ($\chi^2=62,87$, $\Phi=0,08$). Як показали спостереження, висока частота цієї моделі пояснюється не її типовістю для всієї групи дієслів, а конкретно сполучуваністю декількох дієслів лише у творі одного автора. На нашому матеріалі висока частота цієї моделі та статистично значимий зв'язок зумовлені переважним вживанням цієї моделі у творі Т. Кленсі "Debt of Honor", у яких керуючим компонентом є високочастотні дієслова *say* (41 випадок вживання), *ask* (20), *observe* (12), *reply* (6). Решта випадків вживання дієслів у цій моделі є поодинокими.

*"What are those guys?" Burroughs **asked, pointing** to the commercial port.* (T1, 426)

*"These are difficult times, Raizo," Matsuda **replied, accepting** it graciously.* (T1, 211)

У ЛСГ "Розумової діяльності" позитивні статистично значимі зв'язки наявні із моделями **VD**, **VV**, **VS**. Найвищі показники χ^2 та Φ зареєстровано для моделі **VS** ($\chi^2=671,72$, $\Phi=0,27$), причому вони перевищують ці ж показники у групі дієслів комунікації. Дієслова цієї семантики позначають процес розумової діяльності людини та вводять розгорнуте повідомлення про результат цієї діяльності, тобто певні висновки.

*They **did not know what had happened**.* (T2, 10)

Cute, Clark thought, you just stood there with the open-mouth-dog look on your face and people never seemed to catch on. (T1, 179)

На другому місці за величиною показників критерію χ^2 та Φ знаходиться модель **VD** ($\chi^2=64,88$, $\Phi=0,08$). Дослідження науковців свідчать, що семантика дієслів впливає на їх сполучуваність із певною групою прислівників. Наприклад, дієслова руху найчастіше зустрічаються у сполученні з прислівниками просторово-часового континууму [15: 14; 16: 65]; дієслова фонації із прислівниками способу дії [17: 98-103]. Проаналізувавши прислівниковий компонент моделі **VD**, було встановлено, що дієслова ЛСГ "Розумової діяльності" зустрічаються у сполученні з такими групами прислівників:

1) прислівники способу дії ($\approx 47\%$):

*Eyes turned almost imperceptibly to Matsuda-san, and many **actually thought** that his difficulties would come as a surprise to Yamata, even though the request for the meeting must have ignited his curiosity enough to turn loose his formidable investigative assets.* (T1, 149)

2) прислівники міри та ступеня ($\approx 19,3\%$)

*He **did not fully comprehend** the meaning of phrases like "total extermination" or "utter annihilation."* (T2, 35)

3) прислівники повторюваності та частоти ($\approx 16,6\%$)

*The faces were on him, just as they had been the other time, but this time the other boat had shot first despite his advantage, and he only needed a look at the plot to see that he'd **never know** if his second submarine attack had succeeded or not.* (T1, 944)

4) прислівники часу ($\approx 7,7\%$)

*"Right, I **remember now**. Chisti Pereulok, a small side street."* (T2, 342)

5) прислівники місця та напрямку ($\approx 7,2\%$)

*On most days it was like the prologue to a book, a precursor to the real action, interesting but not overly vital except, perhaps, for flavor, because the real substance **was decided here in New York City**.* (T1, 564)

6) прислівники причини і наслідку ($\approx 2,2\%$).

*No trading house, institution, or private investor could know what it had bought or sold, to or from whom, or for how much, and none could **therefore know** how much money was available for other trades, or for that matter, to purchase groceries over the weekend.* (T1,399)

Обрахунки за видозміненою формулою критерію Стьюдента для процентних показників [18: 83] показали, що різниця між процентними показниками є суттєвою лише для групи прислівників способу дії. Таким чином, на основі досліджуваних творів за допомогою критерію Стьюдента було встановлено, що дієслова ЛСГ "Розумової діяльності" мають здатність сполучатися із прислівниками способу дії.

Найнижчий показник χ^2 та Φ виявлено у моделі граматичної сполучуваності **VV**. ($\chi^2=55,19$, $\Phi=0,08$). Значна частота вживання дієслів ЛСГ "Розумової діяльності" у цій моделі зумовлюється їх семантикою: сема когнітивної обробки інформації мозком людини передбачає прийняття певного рішення щодо виконання дії, тобто певну інтенцію. Наприклад:

*Sanchez **decided to stay** in the comfortable leather chair and read over some documents while enjoying the breeze.* (T1, 416)

*"One of my colleagues is in New York. I **plan to see** him and then fly home from New York."* (T1,242)

Отже, в результаті дослідження характеру відношень між лексико-семантичними та граматичними характеристиками дієслова із використанням відповідних статистичних методів було встановлено, що реалізація граматичних категорій дієслова перебуває у тісній залежності від реалізації його лексико-семантичних категорій. Іншими словами, семантика дієслова обумовлює його сполучуваність, що проявляється у наявності позитивних статистично значущих зв'язків між семантикою дієслівної ЛСГ та типом ядерної моделі граматичної сполучуваності дієслова. **Перспективним**, на нашу думку, є проведення подальших досліджень спрямованих на виявлення взаємозв'язків та взаємозалежностей між одиницями інших мовних рівнів на матеріалі різних функціональних стилів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Орловская Л.Я. Некоторые вопросы взаимосвязи и взаимодействия лексики и фразеологии // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. Тезисы докладов. – Ч.П. – М.: Мин-во высш. и сред. образования СССР, 1971. – С. 67–70.
2. Попов Р.Н. О взаимодействии в языке лексической и фразеологической систем // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. Тезисы докладов. – Ч.П. – М.: Мин-во высш. и сред. образования СССР, 1971. – С. 85–90.
3. Абрамов Б.А. О взаимодействии лексики и грамматики // Вопросы описания семантической системы языка. – Ч.1. – М.: Мин-во высш. и сред. образования СССР, 1971. – С. 10–15.
4. Харитоновна И.Я. Актуализация значения грамматической конструкции путём её лексического наполнения (К вопросу о взаимодействии лексики и грамматики) // Вопросы описания лексико-семантической системы языка. Тезисы докладов. – Ч.П. – М.: Мин-во высш. и сред. образования СССР, 1971. – С.148–152.
5. Андреев Н.Д. Типология отношений между грамматическими категориями слова и его семантикой // Типология грамматических категорий. Мещаниновские чтения 1973. – М., 1973. – С. 33–34.
6. Лучак М.М. Вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові: Дис. ...канд філол. наук: 10.02.04. – Чернівці, 2003. – 253 с.
7. Бунтина Т.А. Взаимосвязь лексико-семантических и грамматических характеристик английского глагола в функциональном стиле: Дис. ...канд. филол. наук: 10.02.04. – Днепропетровск, 1979. – 252 с.
8. Сафаров Ш.С., Нуруллаев Х.Н. Функционирование лексических единиц в синтаксических конструкциях. – Самарканд, 1983. – 83 с.
9. Борковская М.Л., Левицкий В.В. Межуровневые отношения в языке: лексика и синтаксис // Вісник Харківського університету. – №352: Коммуникативные аспекты лингвистики и методики преподавания иностранных языков. – Харьков: Основа, 1991. – С. 65–68.
10. Чекалина В.Л. Особенности взаимодействия лексики и синтаксических структур при взаимодействии коммуникативных задач // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – №5. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2003. – С. 29–43.
11. T.Clancy. Debt of Honor. – New York.:Penguin Putnam Inc., 1995. – 990 p.
12. F.Forsyth. Icon. – New York.:Bantam Books, 1997. – 567 p.
13. Справочник наиболее употребительных английских словосочетаний: Пособие для учителя / В.И. Перебийнос, В.И. Хидекель, Л.Р. Вайнер и др. – М.: Просвещение, 1968. – 320 с.
14. Тулдава Ю.А. О применении коэффициентов сопряженности в лингвистике // Тезисы докладов науч. конф. "Прикладная лингвистика и автоматический анализ текста". – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1988. – С. 82-83.
15. Белова С.В. Лінгвостатистичні характеристики антонімів просторово-часового континууму в текстах художньої прози (на матеріалі іменників та прислівників сучасної англійської мови): Автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський державний лінгвістичний університет. – К., 2000. – 20 с.
16. Ковалёва Л.П. Сочетаемость глаголов движения в тексте как реализации их дистрибуции // Проблема лингвистического анализа текста. Межвуз. науч. сб. – Иркутск, 1980. – С. 61-68.
17. Павлова Е.И. Сочетание английского глагола фонации с адвербиальным компонентом как особый тип контекста // Текст как объект комплексного анализа текста. – Л.: Изд-во Ленинградского гос.пед.ин., 1984. – С. 98-103.
18. Перебийніс В.І. Статистичні методи для лінгвістів: Навчальний посібник. – Вінниця: Нова книга, 2001. – 168 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Жуковская В.В. Взаимосвязь лексико-семантических и грамматических категорий английского глагола.

Статья посвящена исследованию межуровневых отношений в языке. С помощью специальных статистических методов была установлена зависимость между семантикой глагола и частотой его употребления в определённой модели грамматической сочетаемости. Ключевые слова: семантика глагола, лексико-семантическая группа глаголов, модель грамматической сочетаемости, взаимосвязь.

Zhukovs'ka V.V. Interrelation between lexico-semantic and grammatical categories of the English verb.

The article studies interrelation between the language levels. With the help of special statistical methods the interdependence between semantics of the verb and its frequency in a particular model of grammatical combinability was established. Key words: verb semantics, lexico-semantic group of verbs, model of grammatical combinability, interrelation.